

## تکنیک های مدیریتی حضرت زینب (سلام الله علیها) از کربلا تا شام

### انیس خوشبخت<sup>۱</sup>

### چکیده

یکی از زنان بسیار با فضیلتی که در تاریخ اهل البیت بعد از حضرت زهرا (سلام الله علیها) به عنوان تندیس زنده فضایل شناخته شده است، حضرت زینب (سلام الله علیها) است. اشتها او به نقش آفرینی در کربلا و در کاروان اسراء و تأثیر حضورش در مغلوب کردن آثار جنگ، یکی از ابعاد شخصیتی وی است و تکنیک های مدیریتی بی نظیری که وی در ماجرای کربلا از خود به ثبت و ظهور رسانید، جمیع صفات حمیده وی را تحت الشعاع قرار داده است. بی تردید، تأثیر شگرف حضور حضرت زینب (سلام الله علیها) در کربلا و کاروان اسراء و نقش وی در مدیریت وقایع بعد از جنگ، نظر بسیاری را به طور خاص و عام جلب نموده قرار گرفته است. پژوهش فوق تکنیک های مدیریتی حضرت زینب (سلام الله علیها) از کربلا تا شام را بررسی می کند. از یافته های این تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی این است که خدامحوری، عقلانیت، فصاحت و بلاغت، بصیرت و تیزبینی، شجاعت و قاطعیت، ولایتمداری، مدیریت صحیح از حریم زنان و کودکان اهل بیت (سلام الله علیها) در طول اسارت از تکنیک های حضرت زینب (سلام الله علیها) در مدیریت واقعه کربلا بوده است.

**کلیدواژه ها:** حضرت زینب (سلام الله علیها)، تکنیک، شام، کربلا، مدیریت.

---

۱. طلبه سطح دو حوزه علمیه حضرت معصومه (سلام الله علیها)، khwshbkhtanys@gmail.com.

## مقدمه

حضرت زینب (سلام الله علیها) افزون بر ویژگی‌هایی مانند عفت، صبر، عقیله بنی هاشم، عالمه غیرمعلمه و شریکه الحسین بودن، نقش سرنوشت سازی در نهضت کربلا و حفظ این قیام عظیم داشت. در پی حادثه کربلا، حضرت زینب (سلام الله علیها) مسئولیت سنگینی عهده دار گردید. امام حسین (علیه السلام) پدیدآورنده نهضت بود، ولی ادامه دهنده آن خواهرش حضرت زینب (سلام الله علیها) گردید. این بانو پس از شهادت امام حسین (علیه السلام) و یاران ایشان در کربلا، در کوفه و شام، رسالت خویش را به خوبی انجام داد و با استفاده از فرصت‌ها، ضربه‌های کاری بر دشمن وارد ساخت.

مدیریت اسلامی بی نظیری که وی در ماجرای کربلا از خود به ثبت و ظهور رسانید، جمیع صفات حمیده وی را تحت الشعاع قرار داده است. خطبه‌های حضرت زینب (سلام الله علیها) در حضور مردم کوفه، سلیس، شیوا و در اوج فصاحت و بلاغت ایراد شده و بیانگر کمال سخنوری ایشان و نشان دهنده تدبیر و مدیریت تمام و کمال ایشان در واقعه کربلا می‌باشد.

حضرت زینب با رفتار خود نشان داد که زن توانایی مدیریت در بحران‌ها از کربلا تا شام را دارد اگرچه زنی چون زینب می‌خواهد، اما زنان مسلمان با تربیت زینب‌وار می‌توانند به این مراتب برسند، مجموعه‌ای از زنان و دختران انصار امام حسین با مدیریت قهرمانانه حضرت زینب توانستند به بحران‌ها غلبه کنند و از شرایط سخت آن دوره عبور کنند این گذر از بحران با درایت مدیریت معنوی و سیاسی حضرت زینب (سلام الله علیها) بود.

در مورد پیشینه تحقیق می‌توان به کتاب حضرت زینب (سلام الله علیها) صبورتر از ایوب (علیه السلام) به قلم سید شمس الدین اطهری و مهدی تقوی ملای اشاره کرد. در این کتاب نویسندگان سرگذشت حضرت زینب (سلام الله علیها) و صبر و بردباری ایشان در سختی‌ها و مصیبت‌ها را به تصویر می‌کشد. هیچ تمایزی از لحاظ ساختاری بین این کتاب با نوشتار حاضر وجود ندارد. و گاهی برخی مطالب این مقاله به صورت مجمل در این کتاب وجود دارد. کتاب الخصائص الزینبیه؛ ویژگی‌های حضرت زینب (سلام الله علیها) از سید نورالدین حائری جزایری؛ کتاب حاضر توسط علامه سید نورالدین حائری جزایری نوشته شده است. در این کتاب ولادت، القاب، عصمت، شمایل و دلایل، جهاد، امتحان و معرفت حضرت زینب، مراتب خوف و رضا و تسلیم او،

مصایب و بلیات، صبر و مواسات و غیرت ایشان، نیابت خاصه و خدمات آن بانوی بزرگوار در کربلا، شباهت عقیده بنی‌هاشم با برخی از انبیاء و امامان و خطبه‌های آن حضرت مطرح و بحث شده است. هیچ تمایزی از لحاظ ساختاری بین این کتاب با نوشتار حاضر وجود ندارد. و گاهی برخی مطالب این مقاله به صورت مجمل در این کتاب وجود دارد. کتاب مصائب حضرت زینب (سلام‌الله‌علیها) از سید رضا موسی کاظمی نائینی؛ در این کتاب به مباحثی همچون شناسنامه، مصائب حضرت زینب، مصائب حضرت زینب حضرت زینب (علیها‌السلام) در زمان امامت حضرت امام حسن مجتبی (علیه‌السلام) تا شهادت ایشان، مصائب حضرت زینب حضرت زینب (سلام‌الله‌علیها) در زمان امامت حضرت امام حسین (علیه‌السلام) تا شهادت ایشان اشاره شده است.

با بررسی این کتب در دسترس نویسنده دیده شد که نوشتاری در این زمینه به رشته تحریر در نیامده است به همین علت نویسنده بر آن شد به این موضوع بپردازد.

## مفهوم شناسی

یکی از مباحث مهم برای تبیین موضوع بررسی واژگان به کار رفته در پژوهش است بنابراین لازم است واژه‌های «مدیریت اسلامی»، «حضرت زینب (سلام‌الله‌علیها)» و «واقعه کربلا» مفهوم-شناسی شوند.

## ۱. مدیریت اسلامی

واژه مدیریت اسلامی از دو واژه مدیریت و اسلام تشکیل شده است.

### ۱-۱. مدیریت

واژه مدیر و مدیریت هر دو عربی هستند. مدیر اسم ثلاثی مزید (اسم فاعل) از مصدر اداره (باب افعال) است که فعل آن «أَدَارَ، يُدِيرُ، إِدَارَةٌ» است.<sup>۱</sup> مدیریت اسم مصدر بوده که از مدیر گرفته شده است. ماده اصلی مدیر، مدیریت و اداره از (دَوَّرَ) اخذ شده که مصدر آن دَوَّرَانَ به معنای گردیدن است لذا در این صورت معنای مدیر، متصدی رسیدگی به چیزی،<sup>۲</sup> گرداننده و دوردهنده،<sup>۳</sup> اداره کننده کاری یا مباشر و رئیس؛ و معنای مدیریت، گرداندن، مدیربودن، مدیری، هماهنگ کردن، علم و هنر متشکل کردن است.<sup>۴</sup>

در ارائه تعریف از مدیریت، اختلاف نظر بسیاری وجود دارد که موجب پدید آمدن معانی مختلفی در مورد مدیریت شده است مانند:

«هنر و علم هدایت و هماهنگ کردن کوشش انسان ها و به کارگیری این تلاش در جهت نیل به اهداف سازمان را» مدیریت» گویند.<sup>۵</sup> یا «مدیریت، فرایندی است که به وسیله آن کوشش های فردی و گروهی به منظور نیل به هدف مشترک، هماهنگ می شود.»<sup>۱</sup>

۱. مدنی، الطراز الاول و الكنز لما علیه من لغة العرب المعول، ج ۷، ص ۴۵۴.

۲. افرام بستانی، فرهنگ ابجدی، واژه میم.

۳. دهخدا، فرهنگ دهخدا، واژه میم.

۴. معین، فرهنگ معین، ج ۶، ص ۱۹۴۲.

۵. عباسزادگان، اصول و مفاهیم اساسی مدیریت، ص ۳۷.

شهید مطهری (رحمه الله علیه) در تعریف مدیریت می‌فرماید: «فن بسیج کردن و بهتر سامان دادن و بهتر سازمان دادن و بهتر کنترل کردن نیروهای انسانی و به کار بردن آنها».<sup>۲</sup>

## ۱-۲. اسلام

واژه‌ی «اسلام» مصدر باب افعال از «س ل م» به معنای صحت، عافیت و دوری از هرگونه عیب، نقص و فساد است. و در باب افعال دارای معانی زیر است: انقیاد، اطاعت و امتثال امر و نهی بدون هیچ‌گونه اعتراض.<sup>۳</sup>

در اصطلاح، اسلام بر شریعت پیامبر خاتم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) اطلاق شده است.<sup>۴</sup> رابطه‌ی میان معنای اصطلاحی و معنای لغوی اسلام، این است که دین اسلام سراسر طاعت و تسلیم در برابر خداوند، و پذیرش و انقیاد اوامر، بدون هیچ‌گونه اعتراضی است.<sup>۵</sup> لذا در فرهنگ قرآن، مسلمان تنها به پیروان پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) اطلاق نمی‌شود، بلکه اسلام به معنای وسیع کلمه (معنای لغوی)، تسلیم مطلق در برابر فرمان خدا و توحید کامل و خالص از هرگونه شرک و دوگانه‌پرستی است؛ و به همین جهت است که قرآن کریم حضرت ابراهیم (علیه‌السلام) را مسلمان معرفی می‌کند.

## ۱-۳. مدیریت اسلامی

مدیریت اسلامی را چنین تعریف کرده‌اند:

«مدیریتی که زمینه رشد انسان به سوی الله (الی الله المصیر) را فراهم نماید و مطابق کتاب و سنت و سیره و روش پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم) و امامان معصوم (علیهم‌السلام) و علوم و فنون و تجارب بشری، برای رسیدن به اهداف یک

۱. صادقپور، سازمان و مدیریت، صادقپور، ص ۵۰.

۲. مطهری، مرتضی، امامت و رهبری، ص ۲۳۵.

۳. ماوردی، النکت و العیون تفسیر الماوردی، ج ۱، ص ۳۷۹ - ۳۸۰.

۴. دامغانی، الوجوه و النظائر لالفاظ کتاب الله العزیز، ج ۱، ص ۱۴۸.

۵. مودودی، مبادی اسلام و فلسفه احکام، ص ۷.

«همانا خدا، پدر، برادر و جدم رسول الله (صلی الله علیه و آله) تو و پدر و جدت را هدایت نمود

و چون یزید عصبانی شد، حضرت زینب (سلام الله علیها) فرمود: همانا تو امیری هستی که ظلم و قدرت تو را فرا گرفته است.»<sup>۱</sup>

یزید که طاقت سخنان زینب (سلام الله علیها) دختر علی (علیه السلام) را نداشت، چوبی برداشت و بر دندان حسین (علیه السلام) چوب زده و به کشتن او افتخار نمود، زینب (سلام الله علیها) رو به یزید کرد و برای به اوج رساندن رسوایی اش فرمود: ای یزید! آیا گمان کرده‌ای که چون زمین و آسمان را بر ما تنگ گرفته و در شهرها ما را گرداندی پیروز شدی؟ گمان کردی که با اسیر نمودن دختران و زنان آل البيت (علیه السلام) بزرگی یافته‌ای؟ آیا فکر می‌کنی عذابی در کار نیست؟ قطعاً مهلت دادن خدا به تو برای آن نیست که بر ما ظفر یافته‌ای بلکه برای آن است تا گناهانت جمع شده و آن گاه در آتش الهی وارد شوی سپس فرمود:

«وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ «گمان نکن کشتگان ما به جهنم رفته‌اند، بلکه آنان نزد خدای خود روزی خورده و تو باید در روز قیامت به جدم رسول الله (صلی الله علیه و آله) و پدرم علی پاسخ دهی.»<sup>۲</sup>

## نتیجه‌گیری

به دنبال واقعه دردناک کربلا، حضرت زینب (علیها السلام) مسئولیت سنگینی را عهده‌دار شد، زیرا امام حسین (علیه السلام) پدیدآورنده نهضت بود و ادامه‌دهنده آن خواهرش حضرت

۱. مفید، الارشاد فی معرفه الله حجج العباد، ج ۲، ص ۱۲۱.

۲. آل عمران (۳)، آیه ۱۶۹؛ مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۵، ص ۱۳۳.

زینب(سلام الله علیها) بود. نهضت عاشورا با شهادت امام(علیه السلام) به فرجام و هدف پایانی نرسید، بلکه هدایت و رهبری آن به دست با کفایت ثلاله خاندان علی(علیه السلام) بود. مرحله دوم نهضت در دستان یک زن قرار گرفته است. حضرت زینب(سلام الله علیها) در واقع، انقلاب دیگری آغاز کرد. مرحله دوم نهضت حسینی توسط حضرت زینب(علیها السلام) رهبری و هدایت شد.

نقش مدیریتی حضرت زینب(سلام الله علیها) پس از عاشورا، در کنار سرپرستی اسیران و حفظ جان امام سجاد(علیه السلام) از خطرهای، در حقیقت توانست انقلاب حسینی را با تحمل زحمات فراوان با تعیین خط مشی درست به پیروزی نهایی برساند. خروجی این نگاه مدبرانه هم رسالت وی بود که با صلابت و استواری به پایان رسید تا آیین پیامبر(صلی الله علیه و آله و سلم) و انقلاب کربلا دستخوش تحریف نشود.

خدا محوری، عقلانیت، فصاحت و بلاغت، بصیرت و تیزبینی، شجاعت و قاطعیت، ولایتمداری، مدیریت صحیح از حریم زنان و کودکان اهل بیت(علیه السلام) در طول اسارت، پرستاری و حمایت جانی از امام زمان خویش، واگذاری نیابت خاصه امام حسین(علیه السلام) به حضرت زینب(سلام الله علیها) برخی از تکنیک‌های حضرت زینب(سلام الله علیه) در مدیریت واقعه کربلا بوده است.

## منابع و مآخذ

\* قرآن مجید، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

\* نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.

## کتب فارسی

۱. ابن طاوس، علی بن موسی، اللهوف علی قتلی الطفوف، یا آهی سوزان بر مزار شهیدان، ترجمه احمد فهری زنجانی، تهران: جهان، ۱۳۵۳ش.
۲. اشتهااردی، محمدی، حضرت زینب فروغ تابان کوثر، تهران: برهان، ۱۳۷۹ش.
۳. افرام بستانی، فؤاد، فرهنگ ابجدی، متن، چاپ دوم، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ش.
۴. انصاریان، حسین، نگاهی به مقام حضرت زینب (سلام الله علیها)، قم: دارالعرفان، ۱۳۸۸ش.
۵. جمعی نویسندگان مدرسه حضرت زینب (سلام الله علیها)، حضرت زینب (سلام الله علیها) الگوی اندیشه ورزی و مسوولت پذیری، مشهد: عقيله، ۱۳۹۶ش.
۶. داودی، سعید و همکاران، عاشورا: ریشه‌ها، انگیزه‌ها، رویدادها، پیامدها، چاپ هشتم، قم: انتشارات امام علی بن ابیطالب (علیه السلام)، ۱۳۹۶ش.
۷. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ش.
۸. الشاطی، بنت، شیرزن کربلا، یا، زینب دختر علی (علیه السلام)، ترجمه جعفر شهیدی، تهران: نشر مشعر، ۱۳۷۴ش.
۹. صادقپور، ابوالفضل و جلال مقدس، سازمان و مدیریت، صادقپور، چاپ هشتم، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی ریاست جمهوری اسلامی، ۱۳۷۷ش.
۱۰. عباسزادگان، محمد، اصول و مفاهیم اساسی مدیریت، چاپ سوم، تهران: انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران (سروش)، ۱۳۷۰ش.
۱۱. قزوینی، مصطفی، زینب الکبری (علیه السلام) من المهد الی اللحد، ترجمه محمدکاظم قزوینی، چاپ دوم، لسان الصدق، ۱۳۸۵ش.

۱۲. قمی، عباس، **نفس المهموم**، ترجمه: محمدباقر کمره‌ای، قم، نشر مسجد مقدس حضرت صاحب الزمان (عج)، ۱۳۷۲ش.

۱۳. لنکرانی، فاضل، **مبانی مدیریت در اسلام**، تهران: سازمان امور اداری و استخدامی، ۱۳۶۱ش.

۱۴. محلاتی، ذبیح‌الله، **ریاحین الشریعه** (ترجمه دانشمندان بانوان شیعه)، چاپ هفتم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۵ش.

۱۵. مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، **دانشتنی‌های حضرت زینب (سلام الله علیها) و حضرت رقیه (سلام الله علیها)**، اصفهان: مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۸۷ش.

۱۶. معین، محمد، **فرهنگ معین**، چاپ دوم، تهران: انتشارات زرین، ۱۳۸۶ش

۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، **آیات ولایت در قرآن**، تهیه و تنظیم ابوالقاسم علین نژاد، قم: نسل جوان، ۱۳۸۱ش.

۱۸. مودودی، ابوالاعلی، **مبانی اسلام و فلسفه احکام**، مترجم غلامرضا سعیدی، چاپ سوم، احسان، ۱۳۸۱ش

۱۹. هاشمی نژاد، عبدالکریم، **درسی که حسین به انسانها آموخت**، تهران: فراهانی، ۱۳۶۹ش.

۲۰. وجدی، فرید، **دائرة معارف القرن العشرين**، بیروت: دارالمعرفه، بی تا.

## کتاب عربی

۲۱. ابن الاثیر الجزری، علی بن محمد، **أسد الغابة فی معرفة الصحابة**، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۹ق.

۲۲. ابن نما حلی، جعفر بن محمد، **مثیر الاخزان**، قم: نشر مدرسه امام مهدی، چاپ سوم، ۱۴۰۶ق.

۲۳. دامغانی، حسین بن محمد، **الوجوه و النظائر لالفاظ كتاب الله العزيز**، محقق، محمد زفیتی، حسن ابوالعزم، مصر: وزارت اوقاف، ۱۴۱۶ق.
۲۴. طبرسی، فضل بن حسن، **اعلام الوری باعلام الهدی**، قم، نشر موسسه آل البيت(عليهم السلام)، ۱۴۱۷ق.
۲۵. مامقانی، عبدالله، **تنقيح المقال**، نحف، مطبعه المرتضويه، ۱۳۵۳ش.
۲۶. ماوردی، علی بن محمد، **النکت و العیون تفسیر الماوردی**، بیروت: دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، بی تا.
۲۷. مجلسی، محمدباقر، **مقتل مجلسی**، مشهد: نوند، ۱۳۸۹ش.
۲۸. مدنی، علی خان بن احمد، **الطراز الاول و الكنز لما علیه من لغه العرب المعول**، مشهد: انتشارات آل البيت(عليهم السلام)، ۱۴۲۶ق.
۲۹. مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، بیروت: موسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
۳۰. مفید، محمد بن محمد، **الارشاد فی معرفه الله حجج العباد**، تحقیق: موسسه آل البيت(عليهم السلام)، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.

## مقاله ها

۳۱. اسحاقی، حسین، **نقش خدامحوری در زندگی انسان ها**، مجله طوبی، ۱۳۸۶ش، ش ۲۵.
۳۲. معتمد لنگرودی، فاطمه، **ولایت مداری حضرت زینب(سلام الله علیها)**، پایگاه تخصصی امام حسین(علیه السلام)، شماره مطلب ۱۹۶۹.
۳۳. خطبه های حضرت زینب(سلام الله علیها) در کوفه و شام؛ اسارت دشمنان در دام کلمات، خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۶ش، کد خبر ۱۵۹۰۰۸۵.
۳۴. کاروان حماسه ساز، روزنامه صبح ایران، ۱۳۹۹ش، شماره ۲۰۵۵.